

Томіленко Л. М., кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу лінгвістики Українського мовно-інформаційного фонду Національної академії наук України

ЮРИДИЧНІ ТЕРМІНИ-СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ В ТЛУМАЧНІЙ ЛЕКСИКОГРАФІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ: КІНЕЦЬ ХХ СТОЛІТТЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

Як зазначають вітчизняні дослідники, досконале вивчення правничої термінології є одним з основних завдань сучасної науки. Рівень її вивчення та досконалість залежить від того, як розвиваються лінгвістичні, правничі та суміжні з ними науки. Теоретики права широкого профілю різних галузей правової науки, мовознавці (спеціалісти з термінології, лексикографії, математичної та прикладної лінгвістики) та фахівці царини обчислювальної техніки, інформаційних систем, штучного інтелекту (програмісти, математики та ін.) концентрують свої творчі здібності для опрацювання правничої термінології сьогодення [2, с. 536–537].

Оскільки «специфіка юридичної лексики полягає в тому, що нею користуються не лише вузькі групи професіоналів-правників» [1, с. 65], то цілком закономірно, що найпоширеніші одиниці зафіксовано і в загальномовних, зокрема тлумачних, словниках. У своїй розвідці розглянемо досить цікавий і вагомий складник юридичної термінології – термінологічні словосполучення. Порівняємо представлення їх у найширших академічних тлумачних лексикографічних працях минулого й нинішнього століть – Словнику української мови в 11-ти томах (далі – СУМ-11) і Словнику української мови у 20-ти томах¹ (далі – СУМ-20).

Зауважимо, що юридичну термінологію в СУМ-11 подано досить обмежено (нараховано менше сотні ремаркованих однослівних термінів і порівняно небагато словосполучень). Натомість у СУМ-20 спостерігається суттєве збільшення (приблизно вдвічі) юридичної термінологіки, зокрема й

¹ Дотепер надруковано вже сім томів словника. Восьмий том підготовлено до видання.

багатослівних одиниць. Таке зростання значною мірою залежить від інтенсивності розвитку юридичної термінології впродовж останніх десятиліть, що пов'язано з інтерпретацією і глобалізацією світового розвитку [3].

Згідно з дослідженням, терміносполучення, зафіксовані в СУМ-11, є переважно іменниковими (зрідка дієслівними) та містяться (крім поодиноких винятків) й у СУМ-20. Це здебільшого терміни, пов'язані з майновим правом і судочинством: *ввідний лист, виправдувальний вирок, вступати в зобов'язання, дарчий лист, договір міни, карний розшук, кримінальне (карне) судочинство, обвинувальний вирок, осудний стан, речові докази, презумпція невинності, судовий виконавець* тощо.

Частина термінологічних словосполучень нині зазнала певних трансформацій, пор.: *ввід у володіння* (СУМ-11) і *введення у володіння* (СУМ-20). Через обмеження у вживанні активних дієприкметників на -уч- (-юч-) змінилися, наприклад, словосполучення *зм'якуючі обставини, обтяжуючі обставини* (СУМ-11). У СУМ-20 згадані терміни уже вжито з прикметниками із суфіксом -альн-: *пом'якувальні (зм'якувальні) обставини, обтяжувальні обставини*. Деякі терміни-еквіваленти, що в СУМ-11 було подано в окремих статтях, у СУМ-20 об'єднано в одну: *вводити (ввести) у володіння та уводити (увести) в посідання* (СУМ-11) → *вводити / ввести у володіння (рідко у посідання)* (СУМ-20); *родинне право та сімейне право* (СУМ-11) → *родинне (сімейне) право* (СУМ-20) тощо.

Щодо нових (порівняно з 11-томником) термінологічних словосполучень, то СУМ-20 поповнило чимало понять із різних галузей права. Як і в СУМ-11, це здебільшого іменникові словосполучення, значно рідше – дієслівні. Суттєво змінилася, скажімо, фразеологічна частина статті «кодекс». Якщо в СУМ-11 було зафіксовано лише терміносполучення *карний кодекс, цивільний кодекс*, то в СУМ-20 уже подано й низку інших словосполучень: *земельний кодекс, кодекс законів про працю, митний кодекс, податковий, кодекс, сімейний кодекс*. У словниковій статті «особа» 11-томник не фіксує юридичних терміносполучень, натомість у СУМ-20 міститься три поширених нині поняття: *довірена особа, юридична особа,*

фізична особа. Не зафіксовано в 11-томному словнику й таких юридичних термінів-словосполучень зі словом «договір»: *акцесорний договір, цивільно-правовий договір*. Та й сама стаття «право» розширилася за рахунок поширених нині словосполучень: *авторське право, конституційне право, корпоративні права, позитивне право, цивільне процесуальне право*. З'явилася низка словосполучень зі словом «законодавство», яких не фіксує СУМ-11: *валютне законодавство, вексельне законодавство, водне законодавство, гендерне законодавство, земельне законодавство, пенсійне законодавство, соціальне законодавство, трудове законодавство*.

Чимало додано терміносполучень, пов'язаних із судовою системою та судочинством: *виконання вироку, виносити / винести вирок, позовна вимога, судова експертиза, умовно-дострокове звільнення, цивільний позов* та ін.

Варто також зауважити, що частини тлумачень юридичних термінів у СУМ-11 (зі зрозумілих причин) не обминула радянська ідеологізація. Тому в новому словнику вони зазнали переосмислення.

Наприклад:

(СУМ-11) **Народний засідатель** – виборний представник трудящих, який бере участь у розгляді справ народним судом.

(СУМ-20) **Народний засідатель**, *юр.* – особа, обрана з-поміж громадян країни для участі у здійсненні правосуддя в судах (спільно з професійним суддею).

(СУМ-11) **Умовне засудження** – за радянським кримінальним правом, рішення суду про не приведення вироку до виконання при умові, якщо засуджений протягом іспитового строку не вчинить нового злочину.

(СУМ-20) **Умовне засудження**, *юр.* – вирок суду про засудження особи до покарання, який реально не виконується, якщо засуджений протягом випробного терміну не скоїть нового умисного злочину.

Отже, юридична термінологія, зокрема терміно-словосполучення, займають помітне місце в сучасній тлумачній лексикографії української літературної мови. Оскільки всі ми є суб'єктами правовідносин і живемо в правовій демократичній державі, знати юридичні норми, володіти необхідною правовою

інформацією, оперувати основною термінолексикою та дотримуватися законів має кожен законослухняний громадянин.

Список використаних джерел

1. Тименко Л. О. Актуалізація юридичної лексики (на прикладі лексеми нотар) / Л. О. Тименко // Міждисциплінарні гуманітарні студії. – 2015. – Вип. 2. – С. 63–68. – (Серія: Правничі науки).

2. Шеремета Н. Правнича термінологія в українському законодавстві / Н. Шеремета // Мовні і концептуальні картини світу. – 2014. – Вип. 47 (2). – С. 536–543.

3. Яцишин Н. П. Юридична термінологія як спеціалізована система правових понять / Н. П. Яцишин // Термінологічний вісник. – 2013. – Вип. 2 (2). – С. 99–103.

Туровська Л. В., кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник відділу граматики та наукової термінології Інституту української мови Національної академії наук України

ЮРИДИЧНИЙ ТЕРМІН ЯК ОБ'ЄКТ КОГНІТИВНО-КОМУНІКАТИВНОЇ ПАРАДИГМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Процеси глобалізації мають суттєвий вплив на формування соціокультурної ситуації в сучасному суспільстві і розвиток актуальних напрямів досліджень, пов'язаних із новими галузями наукової і професійної діяльності, та вивченням комунікації у спеціальній і побутовій сферах. Збільшення сфер міжнаціональних контактів, суспільні зміни, пов'язані з процесами міграції, поява змішаних шлюбів, що визначають потреби міжкультурної взаємодії в галузі права, зумовлюють динаміку соціокультурних цінностей і приводять до змін традиційних культурних стереотипів. Оскільки в термінології відштовхуються в першу чергу від поняття, то пріоритетним при термінотворенні є структурно-когнітивний аспект. З іншого боку, термін є одиницею професійного спілкування, тобто не менше значення має і лінгво-прагматичний аспект. Ці дві